

RUDOLF FILIPOVIĆ

TIPOVI TRANSFONEMIZACIJE U JEZICIMA U KONTAKTU

1. Jedan od nivoa na kojem ispituujemo proces jezičnog posuđivanja i promjene koje se javljaju na modelu (strana riječ — pripadnica jezika davaoca) u toku njegove adaptacije, tj. prijelaza u repliku (posuđenica — pripadnik jezika primaoca), bio je fonološki nivo. Na tom se nivou javljaju dvije pojave: a) supstitucija, i b) importacija. Obje su definirane u literaturi:¹ a) ako se elementi jezika davaoca zamjenjuju elementima jezika primaoca, to je supstitucija; b) ako se neki element jezika davaoca prenese u sistem jezika primaoca, ta se pojava naziva importacija.²

2. Supstitucija je česta pojava na fonološkom nivou i pruža veliko bogatstvo primjera i varijanata. U toku supstitucije javljaju se razne mogućnosti zamjene fonema pa u vezi s tim i razni problemi. Analiza svih tih pitanja i načina zamjene fonema treba da pruži jasniju sliku procesa supstitucije na fonološkom nivou i da omogući bolju klasifikaciju pojava vezanih uz adaptaciju posuđenica i njihovu integraciju u sistem jezika primaoca.

3. Kako je supstitucija širok pojam, a u području proučavanja jezika u kontaktu javlja se na nekoliko razina, potražili smo nov termin koji bi preciznije označio funkciju supstitucije na fonološkom nivou. Tako smo uveli termin *transfonemizacija*. Zadatak je ovog priloga: a) da analizira sve oblike transfonemizacije koji se javljaju u toku adaptacije na fonološkom nivou, i b) da ih opiše i klasificira te da tako odredi glavne tipove transfonemizacije.

4. U toku proučavanja engleskog elementa u evropskim jezicima³ naišli smo na veći broj primjera transfonemizacije, koji se javljaju u

¹ Haugen, Einar (1969): *The Norwegian Language in America*, Bloomington, Indiana University Press, str. 388—389.

² Filipović, Rudolf (1971): *Kontakti jezika u teoriji i praksi*, Zagreb, Školska knjiga, str. 114.

³ Filipović, Rudolf (1966): »The English Element in the Main European Languages«, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, nos. 21—22, Zagreb,

toku formiranja fonološkog oblika posuđenice u jeziku primaocu. Čitav se taj proces osniva na dvama principima. Prvi je princip da se fonološki oblik posuđenice formira na osnovi izgovora modela — strane riječi, pa se fonemi modela zamjenjuju fonemima jezika primaoca na osnovi izgovornih sličnosti. Po drugom se principu transfonemizacija provodi polazeći od ortografskih elemenata modela koji se u posuđenici mogu javiti u raznim izgovornim varijantama.

5. Ako se fonološki oblik posuđenice formira na osnovi izgovora modela, onda se u transfonemizaciji mogu odraziti osobine fonoloških sistema jezika primaoca i jezika davaoca, posebno one po kojima se ta dva sistema razlikuju, tj. po broju fonema i njihovu mjestu i načinu artikulacije. Ako se fonološki oblik posuđenice gradi na ortografiji modela, transfonemizacija neće više potpuno zavisiti od fonoloških sistema obaju jezika. U njoj će se odraziti elementi ortografije jezika primaoca u tako zvanom ortografskom izgovoru, koji se katkad dosta razlikuje od originalnog izgovora modela.

6. Ispitivanje transfonemizacije u raznim evropskim jezicima pokazalo je neke pravilnosti koje se javljaju u zamjenjivanju fonema engleskog jezika fonemima jezika primaoca ako se transfonemizacija provodi na principu izgovora. Te se pravilnosti osnivaju na razlikama i sličnostima engleskih fonema prema fonemima drugih jezika primalaca, a mogu se svrstati u tri skupine. Ta podjela na tri skupine služi i kao osnova za klasificiranje tipova transfonemizacije.

7. Svrstavanje fonema u tri skupine provodimo prema njihovu opisu. U prvu skupinu ulaze oni fonemi engleskog jezika koji se po svome opisu poklapaju s nekim fonemom jezika primaoca pa tada dolazi do *potpune transfonemizacije*. Druga se skupina sastoji od onih engleskih fonema koji se od fonema jezika primaoca razlikuju djelomično. Ta se razlika bazira na stupnju otvora (osobito kod vokala), ili na mjestu artikulacije (kod konsonanata), s time da se nikako ne mijenja način artikulacije. To je *djelomična transfonemizacija*. Treća skupina pokriva one engleske foneme koji nemaju čak niti djelomične artikulatorne ekvivalente u jeziku primaocu, pa se transfonemizacija ne provodi prema fonetskim principima (kao kod prva dva tipa) već se osniva na ortografiji ili na nekom ekstralingvističkom faktoru. To je *slobodna transfonemizacija*.

8. Da bismo ilustrirali sva tri tipa transfonemizacije, ispitat ćemo tu pojavu na anglicizmima koji se javljaju u hrvatskom književnom jeziku.⁴ U toj ćemo analizi uzeti u obzir sve elemente po kojima se engleski fonemi razlikuju od fonema hrvatskoga književnog jezika kako bismo utvr-

str. 103—112; (1973): »Prilog metodi proučavanja anglicizama u evropskim jezicima«, *Suvremena lingvistika*, 7—8, Zagreb, str. 3—10.

⁴ Filipović, Rudolf (1977): »Nekoliko metodoloških pitanja proučavanja stranog elementa u hrvatskosrpskom jeziku«, *Naučni skup slavista u Vukove dane*, 6, sveska 1, Beograd, str. 13—20.

dili i sve varijante triju tipova transfonemizacije. Radi lakše klasifikacije analizu smo vršili po tradicionalnoj podjeli engleskih fonema na vokale, diftonge i konsonante.

9. Potpuna transfonemizacija u području vokala zahvaća pet engleskih vokalskih fonema:

Fonemi		Primjeri	
E	H	engleski	hrvatski
/i:/	i	team /ti:m/	tim
/e/	e	dress /dres/	dres
/ʌ/	a	rugby /rʌgbi/	ragbi
/ɔ:/	o	lord /lɔ:d/	lord
/u:/	u	shoot /ʃu:t/	šut

Iako se precizni fiziološki opisi tih engleskih fonema ne poklapaju u svim detaljima s opisima hrvatskih fonema, ipak ih smatramo primjerima potpune transfonemizacije jer je sličnost opisa dosegla najveći stupanj.

Transfonemizacija konsonanata vrši se na osnovi triju elemenata: mjesta artikulacije, načina artikulacije i aspiracije. Potpuna transfonemizacija konsonanata javlja se kod većeg broj engleskih konsonantskih fonema. Iako i ovdje postoje neke vrlo male razlike u fiziološkom opisu engleskih fonema i njihovih hrvatskih ekvivalenata, ta je razlika toliko neznatna da se može zanemariti:

Fonemi		Primjeri	
E	H	engleski	hrvatski
/b/	b	bar /ba:/	bar
/g/	g	golf /gɒlf/	golf
/m/	m	match /mætʃ/	meč
/n/	n	nylon /'naɪlən/	najlon
/f/	f	film /fɪlm/	film
/v/	v	drive /draɪv/	drajv
/l/	l	lord /lɔ:d/	lord
/h/	h	half /ha:f/	half
/s/	s	set /set/	set
/z/	z	business /'biznis/	biznis
/ʃ/	š	sheriff /ʃerɪf/	šerif
/tʃ/	č	cheque /tʃek/	ček
/dʒ/	dž	jeep /dʒi:p/	džip
/j/	j	yard /jɑ:d/	jard

10. Djelomična transfonemizacija javlja se kod engleskih fonema koji se od hrvatskih ekvivalenata razlikuju samo po jednom dijelu genetske deskripcije dok su im ostali elementi zajednički. To se osobito odnosi na odstupanja u mjestu artikulacije a zadržava se isti način artikulacije.

Kod samoglasnika djelomična je transfonemizacija provedena na osnovi pomicanja mjesta artikulacije i promjena (smanjenja ili povećanja) otvora. Kod nekih je fonema promjena izražena u jednoj ili objema osobinama. Pomicanje mjesta artikulacije vidimo kod hrvatskog fonema *a* u poređenju s engleskim fonemom /a:/; smanjenje otvora javlja se kod engleskih fonema /i/, /æ/, /ɔ/ i /u/ kad se transfonemiziraju u hrvatske ekvivalente *i*, *e*, *o*, *u* koji su zatvoreniji od svojih engleskih parova.

Obje promjene (u mjestu artikulacije i u stupnju otvora) javljaju se u procesu transfonemizacije engleskih fonema /i/ i /u/ u hrvatske ekvivalente *i* i *u*. Razlika nije samo u tome što su engleski fonemi otvoreniji od hrvatskih već i u tome što su ta dva engleska fonema centralizirana.

Fonemi		Principi	
E	H	engleski	hrvatski
/i/	i	lift /lift/	lift
/æ/	e	jam /dʒæm/	džem
/a:/	a	start /sta:t/	start
/ɔ/	o	box /bɔks/	boks
/u/	u	pudding /'pudɪŋ/	puding

I nekoliko konsonanata dobro ilustrira djelomičnu transfonemizaciju, tj. pojavu da se engleski fonem transfonemizira po principu slobodne promjene mjesta ali zadržavanja istog načina artikulacije. Prisutnost ili odsutnost aspiracije ulazi kao jedan od kriterija za djelomičnu transfonemizaciju.

Fonemi		Primjeri	
E	H	engleski	hrvatski
/p/	p	punch /pʌntʃ/	punč
/t/	t	test /test/	test
/d/	d	dock /dɔk/	dok
/k/	k	camp /kæmp/	kamp

Dok engleski fonemi /p/ i /k/ u toku transfonemizacije gube aspiraciju kao razlikovni element, /t/ i /d/ mijenjaju mjesto artikulacije, a /t/ gubi i aspiraciju.

11. Slobodna transfonemizacija javlja se dosta često a zavisi u osnovi od sličnosti i razlika fonološkog sistema jezika primaoca i jezika davaoca. Ako se ta dva sistema pokrivaju u većem dijelu fonemskog inventara, i to osobito po načinu artikulacije, onda su prva dva tipa transfonemizacije više zastupljena. Ako je situacija obrnuta, tj. jezik primalac ima manji broj fonema ili različitu klasifikaciju po mjestu i načinu artikulacije, onda se u adaptaciji na fonološkom nivou javlja veći broj slučajeva slobodne transfonemizacije.

Taj je tip transfonemizacije osobito čest kad se fonološki oblik replike — posuđenice formira prema ortografiji modela, a ne prema njegovu izgovoru. Kad se dva jezična sistema toliko razlikuju po fiziološkom opisu svojih fonema da nema uvjeta za primjenu prvog i drugog tipa transfonemizacije, tada nastupa slobodna transfonemizacija. U tom slučaju djeluju i neki izvanlingvistički faktori koji jedini mogu objasniti poneki primjer ovoga tipa transfonemizacije.

Prvi primjer takve transfonemizacije nalazimo kad se u engleskom modelu nalaze samoglasnički fonemi /ə:/ i /ə/. Tada se replika u hrvatskom književnom jeziku formira po pravilu prema ortografiji modela. Kod fonema /ə:/ javlja se i druga mogućnost transfonemizacije, prema izgovoru. Taj se proces zamjene ne vrši direktno, kao u prva dva tipa, već uz promjene koje zavise od sociolingvističkih uvjeta adaptacije engleskog izgovora u nastavi engleskog jezika u Hrvatskoj. Najprije se izgovor fonema /ə:/ krivo izjednačava s izgovorom njemačkog fonema /œ/, a kasnije se pojednostavljenjem zaokruženo /œ/ otvorilo u *e*. Samo se na taj način može objasniti slobodna transfonemizacija engleskog fonema /ə:/ u hrvatsko *e* u riječima tipa *flirt* (E *flirt* /flə:t/).

Na taj način dobivamo varijante, tj. jedna se engleska riječ jednom adaptira prema ortografiji, a drugi puta prema izgovoru uz utjecaj izvanlingvističkih faktora.

Fonemi		Primjeri	
E	H	engleski	hrvatski
/ə:/	ir er	flirt /flə:t/	flirt flert
/ə/	ar a er o or ir	standard /'stændəd/ pyjamas /pə'dʒɑ:məz/ corner /'kɔ:nə/ canyon /'kænjən/ detector /di'tektə/ Yorkshire /'jɔ:kʃə/	standard pidžama kornjer kanjon detektor jorkšir(ac)

Najveću skupinu primjera u kojima se javlja slobodna transfonemizacija čine diftonzi. Kako hrvatski fonološki sustav nema diftonga,

transfonemizacija engleskih diftonga u hrvatskom književnom jeziku provodi se nužno samo u okviru slobodne transfonemizacije, jer se promjene vrše u načinu artikulacije. U većini slučajeva sastavni dijelovi engleskih diftonga postaju samostalni fonemi koji se mijenjaju tako da se po svom genetskom opisu što više približe fonemima jezika primaoca. U drugim slučajevima transfonemizacija slijedi ortografiju pa se tada javljaju varijante.

Najjednostavniji oblik slobodne transfonemizacije dvoglasničkih fonema javlja se u onim primjerima kad se prvi element engleskoga diftonga transfonemizira po principima potpune ili djelomične transfonemizacije a drugi se element zamjenjuje s fonemom /j/.

Fonemi		Primjeri	
E	H	engleski	hrvatski
/ei/	e — j	grape /greip/	grejp
/ai/	a — j	nylon /'nailən/	najlon
/ɔi/	o — j	boycott /'bɔikət/	bojkot

Nešto je složeniji proces slobodne transfonemizacije engleskih diftonga /au/ i /ou/. Prva je mogućnost da se transfonemizacija provede na osnovi ortografije. Tada se /au/ mijenja u *ov* a /ou/ se reducira u *o*. Druga je mogućnost da se diftong /au/ transfonemizira u dvočlanu skupinu *a — u* zadržavajući fonetsku vrijednost pojedinih elemenata.

Fonemi		Primjeri	
E	H	engleski	hrvatski
/au/	a — u ov	cow-boy /'kaubɔi/	kauboj kovboj
/ou/	o	goal /goul/	gol

Treća skupina engleskih dvoglasničkih fonema na /-ə/ transfonemizira se na osnovi njihove ortografije uz redukciju diftonga.

Fonemi		Primjeri	
E	H	engleski	hrvatski
/iə/	i(r) er	clearing /'kliəriŋ/ terrier /'teriəri/	kliring terjer
/ɛə/	er	fair /fɛəri/	fer
/uə/	u(r)	puritan /'pjʊərɪtən/	puritan(ac)

Četiri engleska konsonantska fonema /θ/, /ð/, /ŋ/ i /w/ pokazuju slobodnu transfonemizaciju, koja se provodi na osnovi ortografije ili kombinirano s izgovorom. Najjednostavnija je transfonemizacija fonema /ŋ/ koji slijedi ortografiju i zamjenjuje se sa *ng*. Engleski fonem /w/ transfonemizira se u *v* pod utjecajem njemačke ortografije (*w=v*). Transfonemizacija fonema /θ/ i /ð/ kombinira ortografiju i izgovor pa se čak javljaju i varijante. Fonem /θ/ transfonemizira se u *t* kao rezultat ortografije jer se *th* izjednačuje s *t* pod utjecajem njemačkog. Ako je rezultat transfonemizacije *s*, to je utjecaj izgovora jer se englesko /θ/ u pogrešnom izgovoru zamjenjuje i sa *s* (pored mogućih *t* i *f*). Transfonemizacija fonema /ð/ vrši se po analogiji sa /θ/ samo s dodatkom zvučnosti.

Fonemi		Primjeri	
E	H	engleski	hrvatski
/θ/	t	thriller /'θrilə/	triler
	s	thirty /'θə:ti/	serti
/ð/	d	Galsworthy /'gɔ:lzwə:ði/	Golzvordi
/ŋ/	ng	pudding /'puɔ:dɪŋ/	puding
/w/	v	whiskey /'wiski/	viski

12. Iz gornje analize vidljivo je da tri tipa transfonemizacije, koje smo ilustrirali primjerima iz hrvatskoga književnog jezika, čine sistem po kome se može odrediti supstitucija fonema jezika davaoca fonemima jezika primaoca. Naprijed smo utvrdili da je supstitucija vrlo širok pojam pa smo radi lakše i bolje klasifikacije promjena u adaptaciji modela u repliku uveli nov termin transfonemizacija, a sada ćemo na kraju pokušati integrirati tipove transfonemizacije u područje supstitucije.

Najprije sužujemo supstituciju na fonološki nivo, a zatim svaki tip transfonemizacije povezujemo s jednim stupnjem supstitucije. Na taj su način utvrđeni odnosi u oba područja: u transfonemizaciji tri tipa i u supstituciji tri stupnja. Njihovo izjednačenje izgleda ovako:

Fonološki nivo		
Supstitucija	=	Transfonemizacija
a) prvi stupanj	=	a) potpuna
b) drugi stupanj	=	b) djelomična
c) treći stupanj	=	c) slobodna

Na osnovi tako izgrađenog sistema u kojem su određeni odnosi supstitucije i transfonemizacije, a ova druga dalje razrađena u tri tipa koji obuhvaćaju sve promjene u toku fonološke adaptacije, provodi se fonološka analiza adaptacije engleskih fonema, tj. transfonemizacija u engleskim posuđenicama u dvadeset evropskih jezika koji se analiziraju u našem projektu »Engleski element u evropskim jezicima«.⁵

S u m m a r y

TYPES OF TRANSPHONEMIZATION IN LANGUAGES IN CONTACT

In the process of a model becoming a replica two phenomena appear: substitution and importation. Since substitution is the more important of the two concepts and can be observed on two levels, the author proposes a new term for substitution on the phonological level: *transphonemization*. On the basis of the similarities and dissimilarities between the phonemes of the lending and the borrowing languages the author distinguishes three types of transphonemization: a) complete, b) partial, c) free. In the first type substitution covers those phonemes whose description is completely or almost completely identical in both languages. In the second type there is some difference in the description of phonemes of the two languages, especially in the degree of opening, in the place of articulation and in aspiration. In the third type the phonemes of the two languages do not have articulatory equivalents, and substitution is done on the basis of orthography or extra-linguistic factors. Each type of transphonemization corresponds to a certain degree of substitution: complete transphonemization is equal to substitution of the first degree, partial transphonemization is equal to substitution of the second degree and free transphonemization equals substitution of the third degree. The author concludes that this new system has been applied successfully in his project »The English Element in the European Languages« in the analysis of changes which take place during the adaptation on the phonological level.

⁵ Filipović, Rudolf: *The English Element in European Languages. Theory and Method*. Zagreb. (U pripremi)